

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

9589

281.64

u-63v

2

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА

1938

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА

05 OCT 2011

1901 u. 15

ՅԱՅՏՆԻ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

281.62

G-63V

ՀՐԱՏ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐԱՄԵԱՆՑԻ

320

Հ.Ը.Ց
238

Մ Ե Ծ Ն Ն Ե Ր Ս Է Ս

281.62
987.0

1005
21545

(ՀԱՄԱՌՈՑ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ)

ԿԱԶՄԷՑ Ե

1 պատկերով

Ս.-ՊԵՏԵՐԱՌԻՐԳ
ՊՈՒՀԿԻՆԵԱՆ ԱՐԱԳԱՏԻՊ ՏԳԱՐԱՆ
1903

28 JUN 2013

9589

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 4 Декабря 1902 года.

2465-91

(238-90)

«Пушкинская Скоропечатня», Лештуковъ, 4.

ՄԵՐՆ ՆԵՐՍԷՍ

«Սյր էր սա վայելուց ղէմքով, մար-
դասէր, սուրբ, զգաստ, սաստիկ իմաս-
տուն... Նեղելոց ու տարակուսելոց օգ-
նական և վերակացու, և ջատագով ամե-
նայն զրկելոց...»:

Փ... Բե... Գ... Դ...

Ա.

Չորրորդ դարն էր: Հայաստանը ներկայա-
ցնում էր մի մուսլ պատկեր: Հայ ժողովուրդը տա-
ռապում էր ներքին ու արտաքին հարուածներին:
Նրա մասին հոգացողը թագաւորն ու նախարար-
ները պիտի լինէին, բայց նրանք էլ զբաղուած էին
երկպառակուլութիւններով: Կերն ու խումբ, որսն
ու կանանոցը, անձնական թշնամութիւնն ու վրի-
ժառութիւնն աւելի էին զբաւում նրանց, քան
թէ ժողովրդի շահերը, երկրի խաղաղութիւնը:

Թշնամանում էին նախարարները թագաւորի
հետ, թագաւորը նախարարների հետ — տուժողը
լինում էր ժողովուրդը: Երկպառակուլութիւն, ատե-
լութիւն էր զարթնում նախարարների մէջ — հար-
ուածը հասնում էր զարձեալ ժողովրդին:

Պարզ է, որ այսպիսի պայմաններում երկրի
անտեսական վիճակը չէր կարող բարւոքուել, հա-

սարակական կեանքը չէր կարող ցանկալի առաջադիմութիւնն ունենալ:

Այն, ճնշուած էր հայ ժողովուրդը և այդ ճնշումն աւելի սաստկացնում էին օտարները— հարեան պետութիւնները:

Ահա բրիտանաց Թունասաանը արեւմուտքում, իսկ կրակապաշտ Պարսկասաանը— արեւելքում:

Երկու անհաշտ թշնամիներ դէմ առ դէմ կանգնած՝ անվերջ բնդհարումներով ու պատերազմներով, իսկ փոքրիկ Հայասաանը նրանց մէջ տեղում: Ի՞նչ անել: Միանա՞լ, օգնե՞լ հաւատակից յոյներին, բայց այն ժամանակ վրիժառու պարսիկները քար ու քանդ կանէին իրանց սահմանակից դաւառները, իսկ վերջնական յաղթութիւնից յետոյ ամբողջ Հայասաանը կ'դարձնէին հրի ու սրի բաժին:

Օգնել պարսիկներին... բայց այն ժամանակ էլ նոյն խաղը կ'խաղային յոյները, վրիժառութեան նոյնպիսի հարուածներ կ'հասցնէին Յունասաանին սահմանակից հայ դաւառներին:

Այդպիսով երկու փառ կրակի մէջ էր բնկած Հայասաանը: Այդ զրութիւնից նրան ազատել կարող էր միայն թագաւորի ու նախարարների համերաշխ գործունէութիւնը, հեռաառաջ քաղաքականութիւնը— յաւկուութիւններ, սրտնցից միանդամայն գուրկ էին նրանք:

Այն, չկար համերաշխութիւն ու խելացի քաղաքականութիւն, ուստի և Հայասաանը շատ անգամ անաեղի դոհ էր դառնում թշնամու հարուածին. հայ ժողովուրդը հայաձանքի էր ենթարկւում յոյների կամ պարսիկների կողմից, իսկ երբեմն երկու կողմից էլ միաժամանակ:

Դ՞ռն վիճակ: Եւ ռքան երկար ժամանակ է նաշակել հայր այդ դառնութիւնը, ռքան անմեղ գոհեր է սուել նա:

Ժողովուրդը ինքը չունէր ներքին ոյժ, որ կարողանար սեփական ջանքերով չարիքի առաջն առնել. չունէր հասունացած ղիտակցութիւն, որ իր ձեռքով սանձահարէր ներքին ու արտաքին թշնամիներին: Մնում էր, որ աւելի բարձր կանգնած անհատները պաշտպանէին նրա շահերը:

Երբեմն նախարարների, երբեմն հողեւորականների շարքից էին դուրս զալիս այդ անհատները: Բայց առհասարակ հողեւորականութիւնն էր աւելի մօտ բուն ժողովրդին, ուստի և նրա ներկայացուցիչներն էն եղել աչքի բնկնող դեր խաղացողները:

Ահա մի այդպիսի ներկայացուցիչ էր և Ներսէս Պարթև, որը լուսաճաճանչ աստղի նման առժամանակ փայլեց հայկական խաւար հորիզոնում:

Ներսէ՛ս... ռքան զրաւիչ է այդ անուներ, ռքան քաղցր չիշողութիւններ էն կապուած նրա հետ: Նա իր ամբողջ կեանքում սիրել է հայ ժո-

դովրդին և աշխատել է նրա օգտին: Նա ցոյց է տուել մեծ գործունէութիւն, ուստի և արժանացել է «մեծ» տիտղոսին: Մեծն Ներսէս... Ո՞վ էր նա:

Բ.

Իրիգոր Լուսաւորչի ցեղիցն էր Ներսէս: Նրա հայրն էր Աթանազինէ, իսկ մայրը՝ Բամբիշ: Նա ծնուել է մօտաւորապէս 327 թուականին: Իրժրաղաբար չկան տեղեկութիւններ նրա մանկութեան ու պատանեկութեան մասին: Յայանի է միայն այսքանը, որ չափազանց ընդունակ ու ժրջան երեխայ էր Ներսէս:

Ճարիներն անցնում էին միմեանց չեաւից և աւելի ու աւելի անհրաժեշտ է դառնում նրա կրթութեան մասին հոգայր: Բայց ի՞նչպէս: Հայերը դեռ չունէին սեփական դիր ու գրականութիւն, չունէին կանոնաւոր դպրոց ու կրթարան: Հարկաւոր էր դիմել օտար երկիր, օտարի օգնութեան:

Ահա պատանի Ներսէսը Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքումն է: Հմուտ ուսուցիչների ձեռքի տակ նա սովորում է լուսարէն լեզուն և այլ գիտութիւններ: Նրա հետ սովորում է և իր նորատի կինը՝ Սանգուլսար:

Մարդ ու կին ձեռք ձեռքի տուած աշխատում են գիշեր ցերեկ, սովորում են անդադար,

որպէսզի վերջը հայրենիք վերադառնան և հայ ժողովրդին օգտակար լինին:

Բայց դժբախտ Սանգուլստին չէր վիճակուած իր աշխատութեան արդիւնքները վայելել: Ամուսնական կեանքի երրորդ տարին նա վախճանուած է, իր չեաւից որբ թողնելով մի գեռահասակ մանկիկ՝ Սահակ անունով: Ահա այդ մանկիկն էր, որ տարիներ չեառ կաթողիկոս դարձաւ և իր գործերով անթիւ բարիքներ հասցրեց հայ ժողովրդին *):

Կնոջ վաղաժամ կորուստը ծանր է ազդում Ներսէսի վրայ: Տխուր ու տրտում են անցնում նրա օրերը, դառնանում է նրա կեանքը, բայց դիտութեան ծարաւը նորից եռանդ է ներշնչում, նորից ստիպում է աշխատել:

Աշխատում է Ներսէսը, սովորում է շարունակ: Կեսարիայից նա անցնում է Կ. Պոլիս, այդտեղից վերադառնում է Հայաստան և մտնում պալատական ծառայութեան:

Նա դառնում է Սրշակ թագաւորի սենեկապետն ու մատրիմը:

Իրաւիչ էր Ներսէս իր արտաքինով, բարձր հասակ, գեղեցիկ դէմք, երկար մազեր, վայելուչ կազմուածք—ահա այդ գրաւչութեան պատճառը:

*) Տես Լ. Թ. «Սահակ Պարթև» գրքոյկը:

բայց միայն արտաքինը էր նրան ուշադրութեան արժանացնողը:

Կարճ ժամանակամիջոցում նրա հեղ բնաւորութիւնն ու խաղաղ վարքը, համեստութիւնն ու խոնարհութիւնը գրաւում են ոչ միայն նախարարների, այլ և ամբողջ ժողովրդի սէրը:

Այն, ամենքը սիրում ու յարգում են Ներսէսին և կենդանի գործը դալիս է հաստատելու այդ բուն սէրը:

Գ.

Փառէնի մահից յետոյ թափուր էր մնացել կաթողիկոսական գահը: Հետզհետէ խանդարւում էին եկեղեցական կարգերը, աւելանում էր ընդհանուր դժգոհութիւնը: Հարկաւոր էր մի անձնուէր հովիւ, որ բարւոքէր այդ կարգերը, որ հոգեկան մխիթարութիւն տար ժողովրդին և իր գործունէութեամբ միշտ պաշտպանէր նրա շահերը:

Թէ բուն ժողովուրդը և թէ նախարարները այն կարծիքին էին, որ կաթողիկոսական գահը անարժան մարդկանցից հեռու պահելու համար, պէտք է յանձնել Գրիգոր Լուսաւորիչի սերունդին:

Բայց ո՞վ էր այն մարդը, որ կարողանար այդ փոթորկալի ժամանակում միշտ բարձր պահել կա-

թողիկոսական վեհ կոչումը: Ո՞վ էր այն գործիչը, որ կարողանար արդարացնել ընդհանրութեան յօսւերը... Ներսէսը, թագաւորի սենեակապետ, զեղատեսիլ ու վայելչակազմ Ներսէսը: Ամենքի բերանից նրա անուէն էր հնչում, ամենքի ցանկութիւնն էր նրան տեսնել հայրապետական գահոյքի վրայ:

Իսկ ինքը Ներսէսը... նա հակառակ էր այդ բանին. նա դէմ էր ժողովրդի, նախարարների ու թագաւորի ցանկութեանը և առանց երկիւղի ցոյց էր տալիս նրանց կատարած պէս-պէս մեղքերը, ապերախտութիւնն ու երկպառակութիւնը, չարութիւնն ու փոխադարձ թշնամութիւնը:

Ո՞րպիսի սրտաշարժ տեսարան էր:

Ահա արքունիքը: Գահի վրայ նստած է թագաւորը, նրա շուրջն են հաւարուած նախարարներ, պալատականներ ու հոգևորականներ, այնտեղ է և Ներսէսը, որը իր պաշտօնի համեմատ բռնել է արքունական թուրն ու կամարը. իսկ դրսում խմբուած է ամբօխը:

— Ներսէսը, Ներսէսը պիտի լինի մեր կաթողիկոսը, մերթ ընդ մերթ լսում է ամբօխի բացականչութիւնները:

— Ներսէս, Ներսէս. կարծես իբրև արծազանք հնչում է մեծամեծների բերանից:

Բայց այդ ընդհանուր պահանջի դէմ դեռ հակառակում է Ներսէս: Նա պատմում է իր անար-

ժանութեան մասին, յետոյ սպառնալիքներ է կարգում ապագայ խստութեանց մասին, բայց անօգուտ: Հասարակութիւնը միարեւրան կրկնում է իր պահանջը և տեսարանն աւելի սրտաշարժ է դառնում:

Ներսէսի ձեռքից խլում են սուրն ու կամարը, մերկացնում են նրան պալատական դարդերից, խուզում են դանդրադեղ մագերը, հաղցնում են կղերական հազուստը և ձերունի Փաւստոս եպիսկոպոսի ձեռքով սարկաւազ են ձեռնադրում նրան:

Մնում էր ամենազլխաւորը — կաթողիկոսական ձեռնադրութիւնը, որի համար հարկաւոր էր Կեսարիա գնալ: Առանց դանդաղելու պատրաստութիւն են տեսնում և հանապարհ ընկնում: Ի՞նչպիսի չաղթական գնացք, ի՞նչպիսի ցնծութիւն:

Արքունական կառքի վրայ բազմած է Ներսէս Պարթևը: Նրան ուղեկցում են բազմաթիւ նախարարներ (26), եպիսկոպոսներ (13) և չորս հազարի շափ հեծեալ զինւորներ:

Ամեն տեղ ժողովուրդը հիացմունքով նայում է այդ տեսարանին և ցնծագին բացականչութիւններով թնդացնում օդը:

Շքախումբը հասնում է վերջապէս Կեսարիա: Այդտեղ սիրալիր ընդունելութիւն է ցոյց տալիս յոյն արքեպիսկոպոս Նւսեպիոսը:

Նա ընդունում է Սրշակ թագաւորի նամակն ու ընծաները, ապա գումարում է շրջակայքի յոյն եպիսկոպոսներին և փառահեղ հանդիսով կատարում ձեռնադրութեան կարգը:

Իրանից յետոյ շքախումբը նոյնպիսի հանդիսով, նոյնպիսի ցնծութեամբ վերադառնում է Վաղարշապատ և Ներսէս բազմում է հալքապետական դահլ: Հէնց այդ օրուանից էլ սկսում են նրա եռանդուն գործերը: Գործեր, որոնք անմահացրել են Ներսէսի անունը պատմութեան մէջ, որոնք «մեծ» ախպոսին են արժանացրել նրան:

Մեծն Ներսէ՛ս... ի՞նչ է արել նա:

Դ.

Ներսէս կրթուած ու անձնագործ մարդուն յատուկ եռանդով սկսում է իր գործունէութիւնը:

Նա վերականգնեցնում է իր հալքերի հաստատած եկեղեցական կարգերը և սահմանում է նաև նորերը: Բայց հարկաւոր էր այդ բոլորը կանոնական վեճիւններով հաստատել, ուստի Մեծն Ներսէս Աշտիշատ բազաբում հողեւորականներից ու աշխարհականներից բազկացած մի ժողով է գումարում և նրանց որոշումով հաստատում է իր բարեկարգութիւնները:

Ձուտ կրօնական-եկեղեցական բարեկարգութեան շուրջը չէր կենտրոնացած Ներսէսի գործունէութիւնը: Ոչ: Նա երկար ու ձիգ տարիներ ապրել էր Յունաստանում, դիտել էր այնտեղի կեանքը, տեսել էր բարենպաստակ հիմնարկութիւնները և այդ բոլորը մեծ ազդեցութիւն էին արել նրա վրայ: Այդ Յունաստանումն էր: Իսկ Հայաստանում:

Այստեղ էլ նա ուշի ուշով հետևում է հասարակական կեանքին, ուսումնասիրում է ժողովրդի վիճակը, նրա բազմազան կարիքները: Նա մտնում է ամեն տեղ, խօսում է ամենքի հետ, խրատում է, յորդորում ու մխիթարում է ամենքին:

Այն, նա դառնում է նշմարիտ բարեկամ բոլոր նշուածների ու հալածուածների, խեղճերի ու անօգնականների:

Սիրում է նրան ժողովուրդը: Գլխաւատ հայր են անուանում նրան բոլոր թշուառ ու բազմազուրկ մարդիկ: Եւ իզուր չէր այդ սերը:

Մեծն Ներսէս այն տեսակ հոգևորականներից չէր, որ իրանց անձնագոհութիւնը ցոյց են տալիս միայն ծոմ ու աղօթքով, որ ժողովրդի ամեն մի ցաւի միակ դարմանը Բարձրեալի կամքն են համարում, ամեն մի փրկութիւն միայն Նախախնամութիւնից են սպասում:

Ոչ. նա ուսումնասիրում է հասարակական շարիքները և կենդանի գործով, շօշափելի միջոցներով աշխատում է օգնել թշուառներին, բուժել ժողովրդի վերքերը: Նա հասարակական բարեկութիւն էր՝ բառիս բուն նշանակութեամբ:

Երկրի դանազան կողմերում կային բազմութիւ բորոտներ, ուրուկներ (քոստաներ) և զանազան վարակիչ ախտեր ունեցողներ: Հասարակութիւնը անխղճորէն հալածում էր նրանց, դուրս էր բշտում գիւղերից ու քաղաքներից— իբրև օրէնքով պիղծ համարուածների: Ամայի տեղերն էին սրանց բնակարանները. բարձի տեղ չոր քարերն էին ծառայում, ծածկոցի տեղ— մացառները: Նրանք աչքից հեռացած ու հասարակութիւնից հալածուած էին և այդպիսի դրութիւնը աւելի էր տանջում նրանց, մարմնական վերքերի վրայ աւելացնելով և բարոյական վիշտը:

Տեսնում է այդ ամենը Մեծն Ներսէս և կարծ ժամանակում բազմութիւ հիւանդանոցներ ու ապաստարաններ է հիմնում նրանց համար: Թեթևանում է թշուառների վիճակը, մխիթարում են բազմից ու մարդկանցից հալածուածները:

Բորոտներից և ուրուկներից ոչ պակաս անխնամ էին որբերն ու ծերերը, չքաւորներն ու օտարականները: Ներսէս գրանց համար էլ հիմնում է աղքատանոցներ ու իշխաններ:

Այդ բոլոր հիմնարկութիւնները, իհարկէ, պահանջում էին մեծամեծ ծախսեր, ուստի Մեծն Ներսէս կարգադրում է, որ զիւղերն ու քաղաքները շարունակ որոշ սուրբ վճարեն իրանց հասոյթներին՝ հացից ու բրդից, կաթից ու իւղից...

Նա բոլոր բարեգործական հաստատութիւնների վրայ բնդհանուր տեսուչ է կարգում իր հաւատարիմ սարկաւազին Խազ Կարնեցուն, իսկ ինքը շարունակում է իր բեղմնաւոր գործունէութիւնը՝ ուրիշ ասպարէզներում:

Մինչև այդ ժամանակ եպիսկոպոսներն ու վանականները սուրբում էին զիւղերում ու քաղաքներում՝ բնասանիքների մօտ: Ներսէս այգալիսի կենցաղավարութիւնը անփայլ է համարում հողերականութեան համար, ուստի և նրանց համար յատուկ բնակարաններ է շինում՝ եպիսկոպոսարաններ ու եղբայրանոցներ անուանելով և նրանց վրայ առանձին վերահսկիչներ է նշանակում:

Նարկաւոր էր վանքերի համար էլ որոշ եկամուտ զանել և զբանով հողերականների համար անկախ գրութիւն ստեղծել: Այդ նպատակով Մեծն Ներսէս թույլ է տալիս, որ վանքերի մէջ թաղեն թաղաւորներին, իշխաններին ու զօրավարներին, որպէսզի փոխարէնը զիւղեր ու աղարակներ նուիրեն: Այդ միջոցը հետզհետէ աւելացնում է եկեղեցական կալուածները:

Կրթական գործն էլ չի վրիպում մեծ բարենորոգչի աչքից: Նա բաց է անում վարժոցներ, որտեղ սովորեցնում են յունարէն և ասորերէն, որովհետև հայերը դեռ չունէին սեփական տառեր ու գրականութիւն: Ահա այդ վարժոցներում կրթութեամբ աշակերտներն էին, որ սպաղաջում հաշկական դպրութեան հիմքը զրին: Ահա զրանց զըխաւորն էր հաշկական տառերի հնարող Մեսրոպ Մաշտոցը *)—Ներսէսի ձեռնասուն աշակերտը:

Բաց զբանով դեռ չի վերջանում բարենորոգութիւնների երկար շղթան: Ընտանեկան կեանքն ու վատ սովորութիւններն էլ զբաւում են Ներսէսի ուշադրութիւնը: Նա արդելում է մօտիկ այգալիսանների ու բարեկամների ամուսնութիւնը, աչքի առաջ ունենալով այդ տեսակ ամուսնութեան թէ առողջապահական և թէ բարոյական վնասակարութիւնը:

Նա խստիւ արդելում է մեռելների վրայ հեթանոսների նման անպատշաճ սուղեր կատարելը: Բացի այդ բոլորից նա առանձին կանոններ է հաստատում, որ տէրերն ու ուսուցիչները, ծնողներն ու իշխանները միշտ քաղցր վարւին իրանց ծառաների, զերինների, աշակերտների և առհասարակ կրտսերների հետ. չճնշեն նրանց, չ'նեղեն, չ'հարբստահարեն:

*) Տես Լ. Թ. «Մեսրոպ Մաշտոց»:

Ահա այդքան բաղձաթիւ էին Ներսէսի ջանքերը հայ ժողովրդի բարօրութեան համար. այդքան բաղձաթիւ էին նրա բարենորոգումները հասարակական ասպարէզում:

Բայց բաւական չէր կանոններ հաստատելը, հարկաւոր էր և իրազործել. ուստի Ներսէս իր մասնաւոր կեանքով աշխատում էր օրինակ դառնալ ժողովրդի համար, աշխատում էր բաշալերել նրան: Նա ամենքի ընկերն ու բարեկամն էր, բարոյիչն էր ու խորհրդատուն: Նա իր ձեռքով խնամում էր հիւանդներին, լուսնում ու կապում էր նրանց վերքերը. օգնում էր կարօտեալներին, մխիթարում էր թշուառներին:

Այս բոլորից չետոյ դարձանալ, արդեօք, որ ժողովուրդը նրան սուրբ է համարում, որ պատմութիւնը նրան «Մեծ» անունն է տալիս...

Այո, մեծ էր Ներսէսը իբրև պարտանանաչ հողիւ և իբրև հասարակական բարեկարգիչ. բայց նա նշանաւոր զեր է կատարել և իբրև նշանատութեան պաշտպան ու բազաքական գործիչ:

ե.

Ներսէսի հայրապետութեան առաջին տարիները խաղաղ էին անցնում: Նա հաշտ ու համերաշխ էր Արշակ թագաւորի հետ և միշտ էլ աշակցութիւն էր գտնում նրա կողմից:

Բայց նա ամեն բանից աւելի սիրում էր արդարութիւնն ու նշմարաւթիւնը: Հաբէ կրօնի գէպրում նա աներկիւղ ամենքի երեսօղն էր ապրիս նրանց մեղքերը, առանց խնայելու զիրքը կամ անձնական շարաբերութիւնները:

Ահա մի այդպիսի գէպր. նշանաւոր էր նա սառնութիւնը գէպի Արշակը, սառնալէն, որը վերջ ի վերջոյ ասելութիւն գարծաւ և միանգամայն կտրեց հայ ժողովրդի երկու պետերի փոխարձ շարաբերութիւնները:

Արշակ թագաւորի կասկածամտութիւնն ու անօրէն վարմունքն էր զրա պատճառը. անա թէ ինչպէս:

Արշակի կոբօրօրդին Գնէլ իր բարձր կրթութեան ու բաղձաւոյժմանի ընդունակութիւնների շնորհիւ մեծ շարդանք ու պատիւ էր փայլում արքունիքում: Շատերն էին նախանձողն նրան, բայց ամենից աւելի նախանձողն էր Տիրիթը՝ էլի հօրեղբօր որդին: Անձնական փառասիրուն էր այդ նախանձի պատճառը: Բայց փախրութեան հետ խառնուեց և ուժեղ խանդը, որ և առաջացրեց անսպասելի շարիքներ:

Գնէլը ամուսնացած էր Սիւնեաց Անդոյիկ նախարարի աղջկայ՝ Փառանձեմի հետ: Գրաւիչ էր Փառանձեմը իր զեղանի տեսքով, պէս-պէս չատկութիւններով: Չափազանց նախանձում էր Տիրիթը իր

2465-9
1238-991005
21545

հօրեղբօր որդուն՝ Գնէլին, որը փառք ու պատուի հետ միասին ունէր և մի ազգային զեղեցիկ կին: Նա ինքը սիրում էր Փառանձեմին և պատրաստ էր ամեն ինչ անելու, որպէսզի նրա ամուսինը դառնայ:

Նախանձն ու խանդը կտրում են Տիրիթի հանդատութիւնը: Նա սկսում է բտութիւններ անել թաղաւորի առաջ, միշտ չարախօսում է Գնէլի մասին, դարաններ է դործում նրա դէմ և վերջապէս հասնում է իւր նպատակին: Կասկածամիտ Արշակը հալածանք է սկսում Գնէլի դէմ: Մի անգամ էլ Նաւասարդի ասոնի պատնասով նրան Գառնի է հրաւիրում և աշնակց նենդութեամբ սպանել սպախ: Ո՛րքան սրաշարժ, որքան եղբրդական ձեռով են նկարագրում հայ պատմիչները այդ սնրադործութիւնը:

Նաւասարդի ասոն էր: Թաղաւորի մօտ էին հրաւիրուած երկրի իշխաններն ու նախարարները: Գնէլն էլ իր կնոջ հետ շտապում է ներկայ լինելու հանդիպին, բայց աեղ հասնելուն պէս նրան ձերբակալում են և կնոջից հեռացնում:

Փառանձեմը իսկոյն հասկանում է մօտալուա չարիքը և առանց դանդաղելու դիմում է Ներսէսի օգնութեանը:

Առաւօտեան ժամերդութիւնը զեռ չէր վերջացել, երբ դժբաղ պատանձեմը եկեղեցի է մրա-

նում և ազիոդորմ բացականչութիւններով ճաշոց հաշրապետին դիմում.— Վա՛յ, կորաւ իմ անձը, ասում է նա, ոյորմիւր սուրբ բահանաչապեա: Իմ ամուսնուն՝ պատանի Գնէլին, որին զու սիրում էիր, ուզում են առանց մի որեւէ յանցանքի ոչընչացնել... Շտապիր, սուրբ հաշրապետ, շտապիր օգնելու անօգնական Գնէլին...

Ներսէսը իսկոյն դնում է Արշակի մօտ, բայց վերջինս սամուրէ մուշտակի մէջ զլուխը ծածկած իրան քնած է ձեացնում, մինչև որ զահնապետը բերում է Գնէլի սպանման լուրը:

Այդ փորձուերը սաստիկ զայրացնում է Ներսէսին: Նա յանդիմանում է Արշակին. անէ՞ծք ու նդովք է թափում նրա զլխին և բարկացած հեռանում է: Ճէնց այդ օրուանից էլ թաղաւորի ու կաթողիկոսի չարաբերութիւնները հեադհեաէ սկրսում են սառել:

Իսկ չարասիրա Տիրիթը, կարողանում է նա արդեօք հասնել իր նպատակին՝ ամուսնանալ Փառանձեմի հետ: Ո՛չ: Գնէլի թաղման ժամանակ Արշակը ինքը աեսնում է և հաւանում Փառանձեմին և որոշում է նրան իր կինը դարձնել:

Ճէնց այդ ցանկութիւնը ստիպում է նրան սպանել սաղ դաւանան Տիրիթին: Գրանից չեաոյ թաղաւորի հրամանով Փառանձեմին բերում են արքունիք: Նա սպրում է աշնակց, բայց բաւական

չի համարում իբրև հարձ ծառայել Արշակի հանդիման, նա ձգտում է թաղուհի դառնալ, ուստի և համոզում է պալատական քահանային ս. հաղորդութեան հետ թոյն խառնել և այդ միջոցով թունաւորել Արշակի կնոջը՝ Ողոմայիտայ թաղուհուն: Վախճանւում է թաղուհին և Փառանծեմը դառնում է Արշակի իսկական կինն ու հայոց թաղուհին:

Այդքան չարագործութիւններէջ չեռոյ կարող էր, արդեօք, զթառաւս ու նշմարաւսէր Ներսէսը հաշա աչքով նայել Արշակի վրայ, կարող էր նրա հետ առաջուայ յարաբերութիւնը շարունակել: Իհարկէ, ոչ:

2.

Ներսէս թողնում է քաղաքական գործունէութեան լայն ասպարէզը: Նա այլ ևս չի այցելում թագաւորի բանակը, չի խորհրդակցում ընթացիկ հարցերի մասին: Ի՞նչ պէտք էր անել:

Արշակը որոշում է վրէժ լուծել Ներսէսից, հրամայելով նոր կաթողիկոս ձեռնադրել Չոնակ անուկով մի անձնաւորութեան: Բայց բոլոր եպիսկոպոսները, բացի երեքից, հաւատարիմ են մնում իրանց հայրապետին ու արծաղանք չեն տալիս թագաւորի հրամանին, այսինքն չեն գալիս ձեռ-

նադրութեան հանդիսին ներկայ լինելու: Այնուամենայնիւ Չոնակը կաթողիկոս է դառնում...

Միւսնոյն ժամանակ անգործ նստած չէր Ներսէսը: Նա շրջում էր երկրի զանազան կողմերը, քարոզում ու մխիթարում էր ժողովրդին, այցելում ու բարեկարգում էր իր հաստատած հիմնարկութիւնները: Այժմ, նա շարունակում էր դործել իբրև քարոզիչ ու բարեկարգիչ: Նա չէր մասնակցում միայն քաղաքական գործերին:

Հարկաւոր է նկատել, որ այս վերջին երեւոյթի պատճառը ոչ թէ միայն Արշակ թագաւորի անձնաւորութիւնն էր, այլ նաև ժամանակակից հանդամանքները:

Ներսէսը, իբրև բրիստոնէութեան, շերմ պաշտպան, միշտ կողմնակից էր յունասէր քաղաքականութեան: Սակայն այդ ժամանակ յունական վերջին կայսրների հակաբրիստոնէական գործերն այնքան շատացել էին, այնքան ակներև էին դարձել, որ հայոց հայրապետն այլևս անկարող էր առաջուայ ընթացքը շարունակել: Այժմ, նա չէր կարող պաշտպանել ոչ Արիանոս Կոստանդի դեղձումները և ոչ էլ հեթանոս Յուլիանոսի դատապարտելի գործերը: Բայց միւսնոյն ժամանակ նա անկարող էր պարսկասէր քաղաքականութիւն քարոզել, որովհետև երբէք չէր ուզում հակուել գէպի մոզական կրօնը:

Այգպիտի պոպմաններում թաղաւորն ու նախարարները ստիպուած էին հետեւել տառանւոյ քաղաքականութեան, որը այնքան էլ նպատակաւարմար չէր կարող համարուել:

Մեծն Ներսէս զգում էր այդ բանը, բայց հնարաւորութիւն չուէր առաջն առնելու, ուստի մնում էր լռել ու յետ քաշուել ասպարէզից:

Ներսէսի հեռանալուց յետոյ Արշակը աւելի ազատութիւն է տալիս իր կրքերին, աւելի համարձակ է դառնում, որովհետեւ չկար այլեւս նրան խրատուց, չկար շանդիմանոց: Նա անարգել հալածում է, նոյն իսկ կոտորել է տալիս նախարարներից շատ-շատերին:

Յաւայի՜ վիճակ: Օրէցօր սաստկանում էր Արշակի ու նախարարների թշնամութիւնը: Ժողովրդի մասին մտածող չկար: Երկիրը նման էր այլևս կոծ ծովին: Հայաստանը վարձել էր արիւնահոս հալածանքների ասպարէզ: Նրան ճնշում էին մի կողմից պարսիկները, իսկ միւս կողմից՝ չոյները: Ո՛րքան սղորմելի էր Հայոց թաղաւորի զրութիւնը: Նրան չէր սիրում ժողովուրդը. նրան թշնամի էին նախարարներն ու մեծամեծները, չոյներն ու պարսիկները:

Այգպիտի խառն պոպմաններում հարկաւոր էր մի հանճարեղ խելք, որ հաշտութիւն առաջ բերէր, հարկաւոր էր մի ազգու ձեռք, որ չարիքնե-

րի առաջն առնէր: Ո՞վ ունէր այդ խելքն ու ձեռքը: Ո՞վ կարող էր կասարել այդ պտտասխանատու գերը: Միայն Ներսէ՛սը՝ ժողովրդի հաչքը, թշուառների պաշտպան Ներսէ՛սը:

Ահա այդ պատճառով թաղաւորը անձամբ զիմոււմ է նրան, զզջում է իր մեղքերը և ազաչում է, որ նա զործի զլուխն անցնի և իր հաչրական խնամքով ու հեռատես խորհրդով վտանդի առաջն առնէ:

Եւ ահա նորից կանգնած է Ներսէսը հրապարակի վրայ. նորից սկսում է վաս զործունէութիւնը: Նա որոշում է կարուկ քալլ անել և խընդրել բացարձակ պաշտպանութիւն պարսիկների վէմ: Բայց նախ քան մի սրեւէ զործ սկսելը հարկաւոր էր ընդհանուր հաշտութիւն ու համերաշխութիւն երկրում: Այստեղ էլ Հայոց հաչրապետի ազգու խօսքը կատարում է իր գերը: Թաղաւորը, կաթողիկոսն ու նախարարները միաբանոււմ և միմեանց օգնելու երզում են տալիս: Միայն Մեհրուժան Արծրունին և Վահան Մամիկոնեանն էին, որ չ'միացան ընդհանուրի հետ: Նրանք սրտով ու հաւատքով պարսից կողմն անցան:

Որոշում է պատգամաւորութիւն ուղարկել յունաց կաչարի մօտ և նրա պաշտպանութիւնն ու հովանաւորութիւնը խնդրել:

Այդ պատգամաւորութեան գլուխն է ան-
ցնում Մեծն Ներսէս:

Է.

Հայոց պատգամաւորները Կ. Պօլսում լաւ
ընդունելութիւն են դանում յունաց Վաղէս կայ-
սրի կողմից և յետ են վերադառնում մեծ-մեծ
յոյսերով, բայց առանց Ներսէսի: Կայսրը արտը է
ուղարկում նրան: Ինչո՞ւ...

Այդ մասին տարբեր կարծիքներ կան: Վա-
ղէսը կողմնակից ու պաշտպան էր Արիոսի հաս-
տատած աղանդին և սաստիկ հաղածում էր ուղ-
ղափառ եպիսկոպոսներին: Ահա այդ կրօնական
տաք պաշտարի ժամանակ Կ. Պօլիս է մտնում
հայոց հայրապետը՝ համարձակաբոս Ներսէսը:
Կարո՞ղ էր նա, արդեօք, չեղօք մնալ, հշմարաու-
թիւնը չ'պաշտպանել: Իհարկէ ո՛չ... նա աներկիւղ
վէճի է մտնում Վաղէսի հետ և շերժ կերպով
հերքում է չիշեալ աղանդի քարոզած դադափար-
ները... Շատ հասկանալի է, որ այդպիսի համար-
ձակութիւնը պիտի շարժեր Վաղէսի բարկու-
թիւնը:

Մեր պատմադիրներէից ոմանք այդ հանդա-
մանքի հետ միացնում են և մի այլ միջնադէպ:
Ահա թէ ինչպէս:

Ճիւղանց պատկած էր Վաղէսի մի հատիկ որ-
դին և ոչ մի դեղ ու դարման չէր ազդում նրա
վրայ: Վշտասիրտ Վաղէսը դիմում է Ներսէսի օգ-
նութեանը և խնդրում է, որ նա իր ազօթքով
բժշկէ հիւանդին:

— Յետ կանդնիւր մոլոր նանապարհից, պա-
տասխանում է Ներսէս, թող Արիոսի սխալամիտ
դադափարները և այն ժամանակ ինքը Գրիստոս
կրժշկէ քո որդուն: Հակառակ գէպրում մահն ան-
խուստափելի է...

Ձի համոզում կայսրը, անցնում են պաշմա-
նաւորեալ օրերը և հիւանդը մեռնում է: Զայրա-
ցած Վաղէսը նորից իր մօտ է կանչում Ներսէսին
և սպառնում է ոչնչացնել նրան, բայց անվախ
Ներսէսը շարունակում է յանդիմանութիւն ու
անէծք թափել նրա գլխին:

Այդ բոլորից յետոյ կայսրը հրամայում է
երկաթէ կապանքներով կապկապել Ներսէսին,
զցել բանդը և այնտեղ սպանել նրան:

Միայն երկրի մեծամեծները միջամտութիւնն
ու խնդիրն էր, որ կարողացաւ այդ վճիռը մեղ-
մացնել ասլ:

Մահուան փոխարէն կայսրը հրամայում է մի
անմարգարեակ կղզի արտըել Ներսէսին— ուրիշ
հողեօրականների հետ միասին:

Այդ ժամանակ արիստեան աղանդաւորներից
ոմանք գայիս են նրա մօտ և ասում. «Եթէ դու
միանաս մեզ հետ, այն ժամանակ մեր հաչրը՝
Մակեդոն եպիսկոպոսը կազատէ քեզ ամենազանքից»:

Բայց ապարդիւն են անցնում դրանց ջանքե-
րը, որովհետեւ Ներսէս աւելի լաւ էր համարում
ամենազանքի և մեռնել նշմարաւթեան համար, քան
թէ համոզմունքներին դաւանանել անծնապաշա-
պանութեան համար:

Աքսորը աւելում է իննը ամիս, այսինքն մին-
չև Վաղէս կաչարի մահը: Որքան զրկանքների
ու ամենազանքների ամիսներ...

Վաղէսի մահից չետօչ արտորականները վե-
րադառնում են Կ. Պօլիս, իսկ ալփաւից Ներսէս
շատպում է դէպի Հայաստան, որպէսզի մխիթարէ
իր սրբացած հօտին, որպէսզի նորից շարունակէ
իր արդիւնաշատ դործունէութիւնը:

Բ.

Իսկ մինչև այդ ժամանակ՝ Ներսէսի բացա-
կալութեան ընթացքում, ի՞նչ էր կատարուել Հայոց
աշխարհում:

Դեռ Կ. Պօլիս զնայուց առաջ Ներսէս իր
փոխարէն աւղապարհ է նշանակում Խաղ Կարնե-
ցուն, որը նրա ձեռնաստուն աշակերտն էր և իր

ընդունակութիւնների շնորհիւ սարկաւաղութիւ-
նից հասել էր մինչև Բագրեւանդի և Արշարունիքի
եպիսկոպոսութեան աստիճանին:

Նա հեռւում էր Ներսէսի ընթացքին, միշտ
համարձակօրէն յանդիմանում էր Արշակ թագա-
ւորին՝ ապօրէն դործերի համար և առհասարակ
ամեն բանի մէջ նմանում էր իր մեծ ուսուցչին:

Արշակը շատ միջոցների գիմեց Խաղին իր
կողմը դրաւելու համար, բայց անօգուտ. նրա ար-
դարատէր վարքը փոխել չկարողացաւ՝ ոչ կա-
շտօրը և ոչ էլ սպառնալիքը:

Այդ միևնույն ժամանակ թագաւորը շարու-
նակում էր իր չարագործութիւնները: Նա նորից
թշնամացել էր նախարարների հետ, նորից հալա-
ծանք էր սկսել նրանցից շատերի գէմ: Եւ սրբան
գաժան էր այդ հալածանքը: Իբրև օրինակ վերց-
նենք Կամսարականների կոտորածը:

Արշակ հացկերոյթի է հրաւիրում Կամսարա-
կան Արշաւիրի ամբողջ ընտանիքին և նենգու-
թեամբ սպանել է ասյիս բոլորին, որպէսզի աէր
դառնայ նրանց մեծ կարօղութեան: Սպանու-
թիւնից չետօչ էլ հրամայում է բաշ տալ զիակ-
ները և շների կերակուր դարձնել...

Այդ սարսափելի լուրը հասնում է Խաղին:
Նա գայիս է և անէծք ու նախատինք թափում
անբարիշա թագաւորի գլխին: Բայց վերջինս զրդ-

չալու փոխարէն բարկոծել է ապիս Խաչին, որը հողիւ աղատուում է իր աղպականների օգնութեամբ:

Սակաչն այդ դեռ բոլորը չէ: Արշակն իր անունն անմահացնելու համար մի նոր քաղաք է շինում Մասիսի ստորոտում՝ Արշակաւան անունով: Այդ քաղաքը բազմամարդ դարձնելու նպատակով նա յայտարարում է, թէ այնտեղ բնակութիւն հաստատողները կազատուին ամեն մի օրէնքից ու զատաստանից, պատժից ու պատասխանատուութիւնից:

Շատերի համար հէնց այդ էր հարկաւոր:

Արշակաւանը շուտով լցւում է բնակիչներով. բայց ովքե՞ր էին նրանք. — գողեր, աւազակներ, մարդասպաններ և ուրիշ անասկ չարագործներ, որոնք նախարարների երկրից փախել — ապաւինել էին այդտեղ: Ահա այդպիսով Արշակաւանը դարձել էր կատարեալ Սոդոմ-Գոմոր:

Պարզ է, որ նախարարները չէին կարող հաշտ աչքով նայել այդ նոր քաղաքի վրայ: Նրանք ամեն կողմից բողոքում են թագաւորի վարձուների դէմ: Խափ եպիսկոպոսն էլ արձադանք է ապիս այդ բողոքներին, չհամաձայնելով եկեղեցի օծել Արշակաւանում:

Ահա այդպիսի յարուած գրութիւն էր աւրում Հայաստանում, երբ Մեծն Ներսէս վերա-

դարձաւ արսորից: Բայց ի՞նչ կարող էր անել: Նրա խօսքն ու սպառնալիքն էլ չեն ազդում Արշակի վրայ: Նրա ջանքերն էլ չեն կարողանում գողերի և աւազակների այդ բունը խորտակել...

Բայց ինչ որ անկարող էր կատարել մարդկային խօսքը, կատարում է բնութիւնն ինքը: Շուտով Արշակաւանում սաստիկ ժանտախտ է սկսւում, որը մի քանի օրուայ ընթացքում ոչնչացնում է 18—20,000 ընտանիք: Սակաչն այդ դեռ բոլորը չէ: Նախարարներն իրանց զօրքերով չարձակւում են քաղաքի վրայ և վերջնականապէս քար ու քանդ անում: Աղատւում են միայն ծծկեր երեխաները՝ բարերար Ներսէսի ձեռքով:

Թ.

Արշակաւանի կործանումն էլ չկարողացաւ վերջ դնել շարիքին, չկարողացաւ թագաւորի ու նախարարների երկպառակութիւնը վերացնել: Երկպառակութիւն. նրբան դստեր է տարել նա Հայ ժողովրդից, նրբան թշուառութիւններ է պատճառել նա Հայոց աշխարհին:

Անմիաբանութիւն. — դա մի ներքին որդ էր, որ կամաց-կամաց կրճում էր Հայաստանի արիւնոտ սիրտը: Բայց ահա նորից այդ որդի հեա միանում է արտաքին թշնամու աւերիչ հարուածը

և զբռնութիւնք զառնում է աւելի ողբալի, աւելի անասնելի...

Հայերի զէմ անարկու փոթորիկ է պատրաստուած արեւելքում՝ պարսից աշխարհում: Շապուհ սուլթանական հանդարտ մնալուց չեսոյ նոր փորձեր է ձեռնարկում հայասանը տիրելու համար: Ի՞նչ անել: Պարզ է, որ հայ թագաւորն ու նախարարները երբէք չէին կարող սիրով բնգունել պարսիկների լուծք, ուստի սխտւմ են բնգոյնութեան պատրաստութիւններ տեսնել: Ներսէսն ու Վասակ սպարապետն են զործի զլուխն անցնում. նրանք են բնգհանուր համաձայնութեան կենարոնը, նրանք են ամենքի բաշախրութեան աղբիւրը:

Սխտւում է պատերազմը, երկարաաւ ու արիւնահեղ պատերազմ: Հայերը չեն ստանում յոյների խոստացած օգնութիւնը: Յուսահաստութիւնը տիրում է ամենքին: Նախարարները որոշում են բնգունել պարսիկների հովանաւորութիւնը և խաղաղութիւն կնքել, սակայն Մեծն Ներսէս հակառակուում է այդ որոշմանը: Նա աշխատում է համոզել, որ հայերն այդ քայլը չանեն: Նա առաջ է բերում կրօնական ու բաղաբական, մարդասիրական ու երախտաղիական բազմաթիւ փաստեր, բայց սպարդիւն:

Յրւում են հայոց զօրքերը: Պարսիկներն էլ իրանց կողմից զաղարեցնում են պատերազմը և

Շապուհ իր մօտ է կանչում Արշակին, որ իբր թէ պատուաւոր կերպով խաղաղութիւն կնքեն:

Ահամայից Պարսկաստան է գնում Արշակը Վասակ սպարապետի հետ միասին: Եւ ի՞նչ... Այնտեղ նրան շղթայակապ բանտարկում են Անյուշ բերդում, իսկ Վասակ սպարապետին մահուան են դատապարտում նրա կատարած քաջագործութիւնների համար: Սպանում են նրան և մորթին խոտով լցրած ուղարկում են Անյուշ բերդը՝ Արշակի մօտ: Ո՞րպիսի նենգութիւն, ռոպիսի զաժանութիւն...

Գուժնիւր լուրը հասնում է հայաստան և սարսափահար անում ամենքին: Զղջում են նախարարները, որ չ'հեռեցին հեռաաւես Ներսէսի խորհրդին, զղջում են և ողբում, բայց ի՞նչ օգուտ: Զարիքը կատարուած էր արդէն և սխալն անուղղելի:

Ուրացոյ երկու նախարարները՝ Մեհրուժան Արծրունին և Վահան Մամիկոնեան պարսկական զօրքով մանում են հայաստան, որպէսզի լրացնեն սարսափների պակասորդը: Այդպիսով հայր կանգնած է հայի զէմ, հայր զառնում է հայի կործանիչ: Ո՞րքան ցաւալի իրողութիւն:

Պարսիկներն անխնայ աւերում են հայկական զիւղերն ու բաղաբները, կոտորում են կանանց ու ազամարդկանց: Երկիրը ծածկւում է արիւնով. ա-

մեն տեղ հուր ու սուր, ամեն տեղ բռնութիւն ու
աւերածութիւն... Հարիւր հազարաւոր բնաւանդի-
ներ դերի են տարւում Պարսկաստան: Այլում են
բրիտանական զրբերը, քանզում են տանարները:
Տանջում են հողեօրտականներին, բռնաբարում են
կանանց, կրօնափոխ են անում շատերին: Քանի
կոյսեր մարտիրոսական մահ են բնարում իրանց
պատիւն ու հաւատը պաշտպանելու համար: Քանի
կանայք հրապարակական տանջանքի և անար-
դանքի են ենթարկւում բռնակալներին չ'հնազան-
դուելու պատճառով: Փառանձեմ թաղուհին էլ
մեռնում է ջղի վրայ...

Այդ ամենի լուրը հասնում է խաւար ու մութ
բանտում տանջող Սրշակ թաղաւորին և կարում
նրա թշուառ կեանքի թելը: Իժմողի թաղաւորը
սաստիկ վշտից ու չուսահատութիւնից զրկուած
ինքնասպանութիւն է գործում:

Իսկ Մեծն Ներսէս—Հայաստանի բարերարն
ու պահապան հրեշտակը... Ո՞ւր էր նա ն ի՞նչ էր
անում այդ ժամանակ: Նա ամեն տեղ էր, նա
ամենքի մօտ էր: Հայաստանի այդ արիւնոտ խա-
ւարում միայն նա է, որ փալկեցնում է չուսոյ
կայծը: Նրա շուրջն են հաւարւում երկրի մնացած
ոյժերը: Նրա ջանքերի շնորհիւ Մուշեղ Մամիկո-
նեան—Վասակի որդին—սպարապետ է դառնում.
Յունաստանից էլ վերադառնում է Պապը—Սր-

շակ թաղաւորի որդին — չունական զօրքերի ու
զօրավարների հետ միասին: Նորից սկսւում է անեղ
պատերազմ Հայաստանի պատութեան համար:

... Իները Ներսէսն է այդ պատերազմի հողին:
Նա զօրքի մէջն է: Նա օրհնում է Հայոց զէնքերը,
քաջայերում է զինւորներին ու զօրավարներին, իսկ
հակառակորդի ժամանակ բարձրանում է մօտա-
կայ Նպտա սարի գաղաթը (ուր դանւում է այժմ
Սյաշկերաի Ս. Յովհաննու վանքը) և բազուկները
տարածած աղօթք է անում:

Գիտեն հայերը, որ այնտեղ՝ սարի գաղաթին
իրանց համար աղօթում է Ներսէսը: Այն, զիտեն
և այդ բանը կրկնակի ոյժ է ապիս նրանց, կրք-
կնակի քաջութիւն է ներշնչում: Առիւծի նման
կուում է Մուշեղ սպարապետը. կորիւնների նման
հեռւում են զինւորները նրա օրինակին:

Փախչում են պարսիկները, կռիւի գաշար
գլխկներով ծածկելով: Վերջապէս հնչում է շե-
փորը, ծածանւում է հայերի չաղթական զրօշակը:
... Յաղթութիւն: Եւ այդ չաղթութիւնը իր
ջեւեից բերում է Մամիկոնեան Մուշեղ սպարա-
պետի նորանոր քաջազորութիւնները, որոնք
հետոյհետէ թեթեւացնում են հայերի վրին ծանրա-
ցած լուծը:

Ժ.

Պատերազմը վերջանալուց չետոյ Մեծն Ներսէս պարտականութիւն է դնում Պապ թագաւորի և նախարարների վրայ, որ իրար հետ հաշտ ապրեն և միշտ երկրի շահերը պաշտպանեն:

Նրա ջանքերով Պապ թագաւորը վերապարձնում է նախարարների այն բոլոր կալուածները, որ նրանցից խլել էր Արշակը: Կրանից չետոյ ինքը Ներսէսը շրջում է գաւառից-գաւառ, բարոյում, մխիթարում է ժողովրդին, վերաշինում է աւերակ եկեղեցիները, բարեկարգում է իր հաստատած բարեգործական հիմնարկութիւնները:

Սակայն երկար չի աւելում թագաւորի և կաթողիկոսի սիրայի շարաբերութիւնը: Պապը հեպտակէ շեղում է խաղաղ բնթացքից և իր վարձուներով դարձեցնում է Ներսէսի դժգոհութիւնը: Վերջինս անպայար աշխատում է խրատելով ու յանդիմանելով ուղղել նրան, բայց անօգուտ: Թագաւորն սկսում է արդելքներ յարուցանել նոյն իսկ Ներսէսի զործունէութեան դէմ՝ նրա կարգադրութիւնների, նրա բարեգործական հիմնարկութիւնների դէմ:

Եւ անա այդ յարուած շարաբերութեան ժամանակ վրայ է հասնում Ներսէսի յանկարծակի մահը՝ Խախ աւանում: Մեր հին պատմագիրների

կարծիքով այդ մահուան պատճառը Պապի աւանտ թոյնն էր *): Նրանց ասելով Պապը ձանձրացել էր Ներսէսի խրատներից ու յանդիմանութիւններից, ուստի և արքայական նաշիերոյթի է կանչում նրան Եկեղեաց գաւառի Խախ աւանում և կեղծ մեծարանքով խմացնում է թունալից բաժակը:

Մահամերձ հայրապետը եկեղեցի է մտնում և այնտեղ արտասանում իր «ոգչոյն»-ները, — «Ոգչոյն քեզ ս. եկեղեցի, ոգչոյն քեզ սեղան սրբութեան, ոգչոյն ձեզ դասք բահանալից, ոգչոյն ձեզ դունդը դինւորաց, ոգչոյն ձեզ պաշտօնալք և դպիրք ս. եկեղեցւոյ: Ես նանապարհորդեցի առ Արարիչն իմ, թողի դժառանգութիւնս իմ և բա հրամանի բում մերձեցայ ՚ի հող յորմէ ստեղծայ: Անա հրաժարիմ ի քէն սուրբ եկեղեցի, անա հրաժարիմ ի ձէնչ սիրելի եղբարք... Միօթն արարէք վասն իմ հարք իմ, եղբարք և որդիք, և օրհնեսցէ զձեզ Քրիստոս փրկիչն մեր)»...

Բայց միայն այդ ազօթքը չէր, որ արտասանեց Ներսէս մեռնելուց առաջ: Շատերի ասելով նա հայաստանի մասին զանապաւն զուշակութիւններ է անում, խրատներ է տալիս շրջապատողներ

*) Ա. Գարագաշիան այդ բանն անհաւանական և համարում և Ներսէսի մահը վերագրում է կաթուածին... (Բննակ. պատմ. Հայոց: Մասն գ. եր. 145):

ըին, օրհնութիւն է կարգում հեռաւորների ու մերձաւորների հասցէով և այլ բնորոշ յետոյ անկում է հաղին (384 թ. *):

Անսպասելի կորուստը սղի մէջ է դնում ամբողջ Հայաստանը: Լալիս է հայ ժողովուրդը իր անզուգական բարերարի մահը: Ողբում է Հայոց աշխարհը իր սրահապան հրեշտակի կորուստը: Լալիս են նախարարներն ու մեծամեծները, որոնց հաշտաւարն ու գատաւորն էր. Ներսէսը: Ողբում են ձերերն ու օրբերը, աղբասներն ու հիւանդները, որոնց խնամատար հայրն էր Ներսէսը: Լաց ու ողբ ամեն կողմերում...

Մեծ Հայրապետի մարմինը շքեղ հանդիսով աշակերտների, թաղաւորի, նախարարների ու ժողովրդի անհամար բաղմութեան ուղեկցութեամբ բերում են Եկեղեցաց գաւառի Թիլ աւանը և այնտեղ թաղում:

Մեծաւ Ներսէսը, բայց անմահ մնաց նրա մեծ անուներ: Այ՛ն, մեծ էր նա իբրև հասարակական ու քաղաքական գործիչ, իբրև հողեւորական ու գաղափարական մարդ:

Մե՛ծն Ներսէս... Ո՛րքան թանկ է այդ անուներ ամեն մի հայի համար:

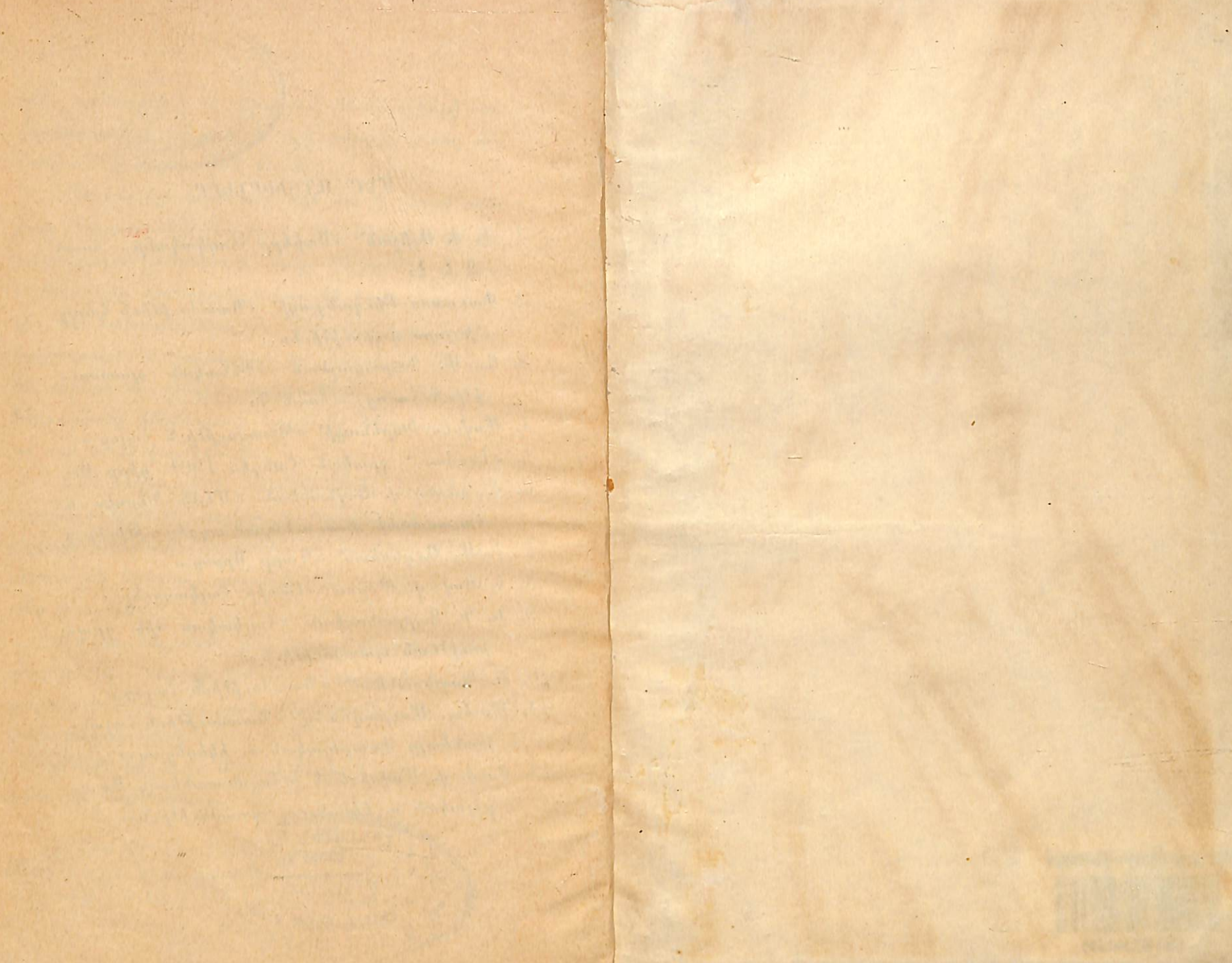
*) Ըստ Մ. եպ. Մուրադեանի, Յուս. եպ Մովսիսեանի և այլն: Ուրիշ պատմաբանների ատելով Ներսէսի մահը տեղի է ունեցել 373 կամ 374 թուականին:

ՄԵՐ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ

1. Ղ. վ. Ալիշան՝ «Սոփերը Հայկականը» հաս. 2 և է:
2. Փաւստոս Բիւզանդացի՝ «Պատմութիւն Հայոց ՚ի չորս դարութիւնս»:
3. Ա. Մ. Գարազաշեան՝ «Քննական պատմութիւն Հայոց» — մասն Գ:
4. Մովսէս Խորենացի՝ «Պատմութիւն Հայոց»:
5. «Լուծայ»՝ զրական Հանդէս 1901. զիրք Բ:
6. Ն. Աւանդ վ. Յովնանեան՝ «Մեծն Ներսէս և Հայաստանի վրայ ունեցած ազդեցութիւնը»:
7. Ն. Մ. Աւգերեան՝ «Վարք Սրբոց»:
8. Ն. Յով. վ. Թորոս՝ «Ընտիր Հայկազուներ»:
9. Ն. Գ. Զարբանալեան՝ «Հայկական հին զրպութեան պատմութիւն»:
10. Ս. Պալասանեան՝ «Պատմութիւն Հայոց»:
11. Մ. եպ. Մուրադեանց՝ «Պատմութիւն Հայաստանեայց Առաքելական ս. Եկեղեցւոյ»:
12. Յուս. վ. Մովսիսեան՝ «Հայաստանեայց Առաքելական ս. Եկեղեցւոյ պատմութիւն»:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0428101

